

NARODNA BANKA I JAVNI DUG REPUBLIKE SRBIJE

Rezime

Period koji karakteriše pojava javnog duga u savremenoj Srbiji je vezan za kraj za XIX i početak XX veka, gde je borba za nezavisnost usloвила porast spoljnog duga Srbije. Smatra se da je zaduživanje države kod Narodne banke staro koliko i ustanova Narodne banke. Naime, još pre otvaranja samih šaltera Narodne banke Srbije napravljen je državni dug odobravanjem pozajmice od 304.216 dinara u zlatu, na podlozi državnih bonova. Time je učinjena prva poslovna transakcija Banke, koja je izvršena pre početka redovnog poslovanja.

Ključne reči: zajam, javni dug, Narodna banka.

UVOD

Stabilnost ekonomskog sistema svake država nalazi se na vrhu zadataka koje ona postavlja u svom funkcionisanju i opstanku. Da bi se obezbedila posebna pažnja države treba da bude posvećena zaduživanju države. Pored toga što se koristi za finansiranje deficita u budžetu, javni dug predstavlja i instrument ekonomske politike koji ima svoju fiskalnu i monetarnu funkciju, pa na taj način utiče i na čitav ekonomski sistem države u celini.

Imajući u vidu ove činjenice o javnom dugu i znajući da je osnovna poluga monetarnog sistema države centralna banka, opredelili smo se da sagledamo ulogu narodne banke u stvaranju javnog duga nezavisne države Srbije.

Ako se posmatra period od 1878. do 1903. godine, glavni razlog prevelikog zaduživanja države kod Narodne banke bio je konstantni budžetski deficit u, dakle punih 25 godina. Budžetska neravnoteža se pokrivala sredstvima iz dva izvora: zaduživanjem na domaćem (unutrašnjem) planu, pre svega kod sopstvene emisione ustanove i uzimanjem spoljnih tj. inostranih kredita. Domaća sredstva najčešće nisu bila dovoljna, pa je država koristila i inostrane kredite.

1. PERIODIZACIJA DRŽAVNOG ZADUŽIVANJA KOD NARODNE BANKE

Kada govorimo o državnom zaduživanju kod Narodne banke, možemo uočiti dva perioda: 1) period od osnivanja Banke do 1903. godine i 2) period od 1904. do početka Prvog svetskog rata.

Po osnivanju Narodne banke državno zaduživanje se većinom svodilo na eksont blagajničkih bonova i povremene pozajmice na osnovu zaloga obveznica. Učešće državnog duga u optjecaju novca iznosilo je 38,91%, 1884. godine. Posle ove godine nastupa relativno opadanje državnog duga u odnosu na ukupnu količinu novca koji je emitovan. U 1890. godini, pored eskonta blagajničkih bonova i pozajmica na osnovu obveznica uključeni su novi oblici državnog kreditiranja kod Narodne banke: odobreni su krediti za otkup monopola soli (15 miliona dinara) i eksploataciju državnih železnica (3 miliona dinara), uz kamatnu stopu od 5%, zatim zajam Upravi monopola u srebru na zalogu duvana i izdata je garancija za pirotski okrug. Sledeće godine odobren je zajam Ministarstvu finansija u zlatu i srebru po tekućem računu od 300.000 dinara, pa su državni dugovi do 1897. godine iznosili 20-30% od ukupno izdatih novčanica. Trebalo bi pomenuti kredite koji su bili namenjeni opštinama, srezovima i okruzima. Tokom 1885. godine Narodna banka je odobrila zajam smederevskoj opštini od 200.000 dinara za podizanje pristaništa, sa rokom vraćanja od tri godine. U 1893. godini zajmovi su dati smederevskoj opštini (300.000 dinara), šabačkoj opštini (200.000 dinara) i niškoj opštini (250.000 dinara). Beogradskoj opštini je odobreno najviše kredita, pri čemu je prvi kredit iznosio 176.000 dinara, odobren 1886. godine. Drugi kredit odobren 'komunalnih radova i imali su karakter investicionih ulaganja. Banci su upućivane česte i opravdane kritike zbog ovakvih zajmova, koji nisu bili predviđeni njenim delokrugom rada.

„Da bi prikrla unapred planirane budžetske deficite, srpska Vlada je u osamdesetim godinama pribegavala raznim oblicima privremenih pozajmica. Novina od 1883. godine bila je uvođenje zakonske mogućnosti korišćenja kratkoročnih pozajmica u obliku bonova, odnosno blagajničkih zapisa. Blagajnički zapisi su neophodno sredstvo za održavanje kontinuiteta funkcije državne blagajne i ne mogu da predstavljaju opasnost za uspostavljanje budžetske ravnoteže kada se upotrebljavaju radi anticipiranja stvarnih, sigurnih prihoda u okviru jedne budžetske godine. To znači da korišćenjem blagajničkih zapisa

⁶⁴ Dr Millisav Terzić, Računovodstveni centar MO RS, Gardijska 7, Beograd, Srbija

državna kasa prevazilazi kratkotrajne periode neusaglašenosti u dinamici pritanja budžetskih prihoda u odnosu na potrebe budžetskih rashoda u jednoj budžetskoj godini. Na bazi ovakvih kratkoročnih pozajmica države, obično kod emisione banke, u trajanju od tri do dvanaest meseci nastaje tzv. leteći javni dug. Ovaj dug bi trebalo da se isplaćuje iz redovnih, naknadno prikupljenih poreskih prihoda u toku iste budžetske godine. Međutim, ako se ovakvim kratkoročnim pozajmicama pokriva budžetski deficit koji se javlja kao definitivni rezultat izvršenja budžeta u jednoj budžetskoj godini, nastaju tzv. finansijski leteći dugovi, zahvaljujući kojima se budžetski deficiti de facto prenose iz jedne u narednu budžetsku godinu.⁶⁵

Na razvoj izvozne trgovine direktno je uticao nerazvijeni novčani i kreditni sistem. Do osnivanja Narodne banke u Srbiji je delovalo sedam novčanih zavoda, Uprava fondova i okružne štedionice. Sve to nije bilo dovoljno da se zadovolje potrebe novčanog i kreditnog prometa. Količina novca nije bila dovoljna, kredit se teško dobijao, kamate na kredite su bile izuzetno visoke, a zelenaški interes se penjao i do 50%. Zbog svega toga, javila se potreba za osnivanjem jedne centralne emisione i kreditne ustanove koja bi u podrumima čuvala srebro i zlato povučeno iz optičaja, na osnovu čega bi izdavala srazmerno veći broj papirnih novčanica. Po osnivanju, Narodna banka obara cenu kredita u zemlji. Kao što je rečeno, u prvim godinama svog rada, Narodna banka je nailazila na teškoće pa nije mogla odmah da ispuni sve svoje osnovne funkcije, pre svega kreditiranja.

Zakonom o budžetu za 1883. godinu, prvi put se unosi član po kome se srpskoj državi omogućava korišćenje blagajničkih zapisa. Do tada je srpska država mogla da uzima kratkoročne pozajmice samo kod privatnih novčanih zavoda u zemlji ili inostranstvu, ili kod stranih emisionih ustanova. Konstituisanjem domaće emisione ustanove, državna blagajna uzima pozajmicu od 300.000 dinara u zlatu na podlozi tromesečnih državnih bonova. Kredit je Narodna banka realizovala iz kapitala koji je primila na ime prvih uplata za svoje akcije. „U članu 6. Zakona o Narodnoj banci bilo je predviđeno da Banka može za račun države da vrši sledeće poslove: eskontovanje i reeskontovanje uputnica Srpske državne blagajne i državnih kupona; davanje zajmova na zalogu srpskih državnih obligacija bilo koje vrste (obligacija, bonova, lozova itd.), kao i obligacija za koje garantuje srpska država; posredovanje pri ostvarivanju zajmova za račun države. Počevši sa prvom kratkoročnom pozajmicom od 300.000 dinara 1883. godine, država se u osamdesetim godinama obilato zaduživala kod Narodne banke. Uporedo sa kratkoročnim pozajmicama kod domaće emisione ustanove, država počinje da izdaje i masu bonova privatnim licima i raznim novčanim zavodima. Suma bonova određivana zakonom o budžetu redovno je prekoračivana, a bonovi su korišćeni za pokriće svih mogućih rashoda. Upravo zbog nekontrolisanog izdavanja bonova, dolazi do nagomilavanja privremenih dugova i haosa u vođenju državnih finansija.“⁶⁶

„Zahvaljujući konverziji stalnih državnih dugova 1895. godine, smanjena je ukupna godišnjina stalnog državnog duga, ali pitanje privremenih dugova nije rešeno. U periodu 1895-1900. smenjivale su se naprednjačka, radikalna i za njom neutralna Vlada, ali problem privremenih državnih dugova ni jedna nije uspešla da prevaziđe. Iako su državni prihodi iz godine u godinu rasli, oni nikako nisu bili dovoljni da pokriju velike nove rashode srpske države. Prihodi srpske države rasli su krajem 19. veka prvenstveno zahvaljujući porastu prihoda iz već postojećih izvora. Prvo, naplata neposrednih poreza i prireza vršena je urednije i organizovanije. Drugo, državni monopoli davali su sve veće prihode, kako zbog porasta cena soli i duvana tako i zbog uvođenja novih monopola.“⁶⁷

Najveći deo vojnih rashoda išao je na vojne nabavke. Ravnoteža na Balkanu je uveliko narušena grčko-turskim sukobom, 1897. godine, što je uticalo na Srbiju da akcenat stavi na svoju vojnu spremu. Vojne nabavke tražile su dodatna sredstva, do kojih se moglo doći jedino preko zajma. Do kredita u inostranstvu se teško moglo doći, obzirom na činjenicu da kredit srpske države nikada nije lošije stajao na svetskim berzama. Naime, postojalo je nezadovoljstvo velikog broja poverilaca odlukama Karlsbadskog aranžmana. Kralj Milan postaje 1897. godine komandant aktivne vojske, a njegova želja da vojska bude modernizovana⁶⁸ po svaku cenu je bila činjenica koja nije mogla da se zanemari. Državni budžet je bio hronično deficitan, pa se država u nemogućnosti da dobije kredit u inostranstvu okreće domaćem kapitalu.

Veoma nepovoljna godina za srpsku državu i privredu bila je 1895. To je bila poslednja godina u kojoj je, zbog uvoza žita iz Amerike, cena srpskog žita padala na evropskim pijacama. Veoma važan srpski izvozni proizvod, srpska šljiva, bila je veoma loše cenjena na svetskom tržištu. U nedostatku novca smanjen je uvoz⁶⁹. „Teške prilike u svinjarstvu prinudile su Vladu da razmišlja kako bi se Srbija konačno oslobodila ekonomske zavisnosti od Austro-Ugarske. Jedino rešenje je bilo ne izvoziti žive svinje, nego zaklane i prerađene, i tako oduzeti austro-ugarskoj politici oružje za ucenu. Znači, trebalo je konačno

⁶⁵ Gnjatović D., „Stari državni dugovi“, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, str. 47.

⁶⁶ Isto, str. 48.

⁶⁷ Gnjatović D., „Stari državni dugovi“, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, str. 75.

⁶⁸ „Posle nabavke pušaka, sledila je nabavka konja i topova. Državni budžet je postajao sve opterećeniji vojnim rashodima. Zbog velikih vojnih nabavki, budžetski rashodi Ministarstva vojnog premašili su otplate državnih dugova. Posle Karlsbadskog aranžmana, država je na ime otplate državnih dugova plaćala 17, 6 miliona dinara, a vojni rashodi popeli su se na 20 miliona dinara.“ (Jovanović S. (1931): „Vlada Aleksandra Obrenovića“, knjiga II, Geca Kon, Beograd, , str. 46.)

⁶⁹ Godišnji izveštaji Privilegovane Narodne Banke(1898) za sve godine od 1890. do 1895, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, str. XIX

pristupiti izgradnji klanice. Posle donošenja Zakona o državnoj pomoći klaničnim preduzećima, u Beogradu se na brzu ruku stvara, krajem 1895. godine, jedno akcionarsko društvo za podizanje stočnog trga i velike klanice u Beogradu – Srpsko akcionarsko društvo za klanje i preradu stoke. Da bi se obezbedio prevoz stoke od Društva do beogradske železničke stanice, Ministarstvo finansija je 1897. godine odlučilo da dođe do zajma od jedan milion dinara u zlatu radi građenja železničke pruge. Vlada tom prilikom nije ni pokušala da potraži novčana sredstva u inostranstvu ceneći ogroman značaj izvesnosti ostvarenja ovog privrednog poduhvata.⁷⁰ Određeno je bilo da se o prikupljanju sredstava i otplati ovog zajma zaduži Uprava državnih dugova pri Ministarstvu finansija. Treba posebno napomenuti, da je zajam za građenje lokalne železnice naišao na veliku podršku domaćih novčanih zavoda. Posebnu ulogu u realizaciji zajma odigrala je Privilegovana narodna banka time što je otkupila trećinu obveznica. Ostale dve trećine obveznica otkupili su ostali novčani zavodi (bilo ih je 66), sa uplaćenim kapitalom od 15,1 miliona dinara. Narodna banka je indirektno pomogla ostvarenju zajma i kada su u pitanju drugi novčani zavodi. Naime, Narodna banka je kreditiranjem novčanih zavoda, pomogla osnivanje i razvoj ovih ustanova, koje su postale dovoljno snažne da preuzmu realizaciju dve trećine novog državnog zajma.

Teškoće sa severnom granicom i dalje su postojale, granica je bila zatvorena više od godinu dana (od maja 1895. do jula 1896. godine). Sredstva za građenje klanične pruge su relativno brzo nađena (navedeni Zajam za građenje lokalne železnice), međutim, izgradnja stočnog trga i klanice se odužila zbog nedostatka novca akcionara. Društvo za klanje i preradu stoke nedostajalo je 110.000 dinara, pa se obratilo Narodnoj banci sa molbom da otkupi deo neuplaćenih akcija u iznosu od 50.000 dinara. Narodna banka se opet odazvala pozivu i pomogla Srpsko akcionarsko društvo za klanje i preradu stoke kupivši 2.000 akcija Društva.

2. ISTORIJAT SRPSKOG VALUTNOG PITANJA

Da bi smo shvatili ovaj problem potrebno je osvrnuti se na istorijat srpskog valutnog pitanja, o čemu je već bilo reči. Stvaranje nacionalnog novčanog sistema Srbije započeto je pod knezom Mihailom 1868. godine, kovanjem bakarnog novca. Zakonom od 1873. godine usvojen je sistem Latinske novčane unije, kojim se prihvata bimetalizam⁷¹. Srpska novčana jedinica postaje srebrni dinar, koji je imao paritet jednog franka. Konačno, stvaranje srpskog novčanog sistema krunisano je Zakonom o srpskim narodnim novcima od 1878. godine, kada su ustanovljeni zlatnici od dvadeset i od deset dinara, srebrnjaci od pet, dva, jedan i pola dinara, kao i bakarni novac od 10 para kao najveći do 1 pare kao najmanji. „Iako je novčanom sistemom Srbije kao obrazac poslužio sistem Latinske unije, već Zakonom od 1878. godine odstupilo se od njegovih principa time što je ograničen promet srebrnih petodinaraca na 500 dinara, a manjih srebrnjaka na 50 dinara u jednoj isplati. Tako je, u suštini, srpski novčani sistem delimično usvojio i zlatno važenje, odnosno monometalizam.“⁷²

Zlatno važenje je značilo primanje zlata kao opšteg merila vrednosti. Inače, poznato je da se u prošlosti smenjivala nadmoć zlata i srebra, kao merila vrednosti. U drugoj polovini 19. veka dominiralo je zlatno važenje (1850-1870.), a kasnije bimetalizam (1870-1895.). Krajem 19. veka pobeđuje zlato kao merilo vrednosti, i dominira u međunarodnoj ekonomiji do Prvog svetskog rata. „U vreme kada se u Srbiji de facto odstupilo od načela Latinske unije, u svetu se uveliko vodila borba upravo za bimetalizam. Vladimir Jovanović, tadašnji ministar finansija, navodio je kao glavni razlog za usvajanje zlatnog važenja naglo padanje vrednosti srebra na svetskom tržištu.“⁷³ Osnivanjem Narodne banke se očekivalo dalje učvršćivanje zlatnog standarda, međutim, novčanice od 50 i 100 dinara zamenjive za zlato nisu bile prihvaćene u novčanom prometu. Već 1885. godine javila se bojazan da centralna banka postane običan kreditni zavod. Novčanice u zlatu se nisu zadržavale u prometu, jer su bile suviše velike vrednosti. Naročito se problem nedostatka novčanih sredstava javio pred Srpsko-bugarski rat (1885. g.). Srbija je od te godine faktički odustala od zlatnog važenja, i vratila se principima bimetalizma. Novčanica od 10 dinara plativa u srebru, koja je ušla u promet 1885. godine, potpuno je preuzela dominaciju. Već je pomenuto da je ažija, kao doplata za zlato, naglo porasla 1893. godine. Vlada je imala stav da je ažija bila posledica velike količine srebrnih novčanica u opticaju. Međutim, vezivanje novčanog opticaja za metalnu podlogu opovrglo je mišljenje Vlade da ažija zavisi od količine novca u prometu. Opticaj novčanica u srebru je bio izuzetno visok u jesen 1893. godine, kada je dostigao sumu od 30 miliona dinara. Narodna banka je uspela krajem navedene godine da smanji opticaj na 26 miliona dinara. Zakonom od 1896. godine ograničeno je izdavanje novčanica u srebru do 25 miliona dinara. Time prestaje opasnost od povlačenja novčanica, međutim, maksimiziranjem sume novčanica dosta se uticalo na bančinu fleksibilnost. Ova suma je bila dovoljna u običnim prilikama, ali sa jeseni, u vreme većeg izvoza, nije bila dovoljna. Trgovci

⁷⁰ Gnjatović D., „Stari državni dugovi“, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, str. 77.

⁷¹ Bimetalizam je monetarni sistem u kome su dva metala, zlato i srebro, monetarni metali, dok je odnos njihovih kovničkih stopa zakonski utvrđen. I zlatnici i srebrnjaci glase na istu novčanu jedinicu (pošto je to jedan novčani sistem), kuju se u punoj vrednosti (prema utvrđenim kovničkim stopama), valutni su novac i neograničeno zakonsko sredstvo plaćanja. Ekonomska enciklopedija (1994), Savremena administracija, Beograd I tom, str. 957.

⁷² Gnjatović D., „Stari državni dugovi“, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, str. 79.

⁷³ Isto, str. 79.

izvoznici su se obraćali Narodnoj banci, jer im je trebao novac za otkup stoke, šljiva, kože i pšenice od seljaka. Zbog propisane sume srebrnih novčanica u opticaju, Narodna banka nije mogla da pomogne trgovcima u izveznoj sezoni. Izdavanje zajmova obustavljeno je 20. avgusta 1897. godine.

Kraj 19. veka je bio vrlo nepovoljan period po valutno pitanje, trebalo je hitno poplačati deo privremenih dugova, kao i plata činovnika i penzija, koje su kasnile. Vlada je jednostrano donela Zakon o zajmu kod Privilegovane narodne banke 1898. godine, u iznosu od deset miliona dinara. Banka nije imala toliki novac, pa je Vlada naložila Banci da za nominalni iznos zajma poveća optičaj novčanica u srebru. Ovakav način emisije zajma imao je negativne posledice na tešku ekonomsku situaciju u zemlji i na valutne prilike.

„Na osnovu svog ukaza, država je marta 1898. godine podigla zajam kod Privilegovane Narodne banke u iznosu od 10 miliona dinara u novčanicama u srebru, po paritetu, sa rokom otplate od 10 godina i kamatnom stopom od 2%. Kao garancija otplate zajma poslužio je nezaloženi deo prihoda državne trošarine. Ceo iznos zajma iskorišćen je odmah za isplatu najprećih privremenih dugova. Ukazom o zajmu bilo je određeno da Privilegovana Narodna banka mora svake godine, do isteka roka zajma, da povlaći iz optičaja onoliko novčanica u srebru koliko joj država daje za njegovu otplatu.“⁷⁴

3. ODNOS DRŽAVE I NARODNE BANKE

Time što je odobrila zajam državi, Narodna banka je povećala optičaj novčanica u srebru za 10 miliona dinara. Da bi obezbedila metalnu podlogu za emitovanje novih banknota, Banka je prvo morala da povuće iz optičaja 4 miliona dinara u novčanicama u srebru i za njih kupi srebrnjake. Na taj način je obezbedena podloga za emisiju 2,5 puta više novčanica u srebru, tj. 10 miliona dinara zajma. Povlaćenjem ovih 4 miliona dinara novčanica u srebru iz optičaja, smanjena je suma novca kojom bi Banka mogla da pomogne trgovinu i zanatstvo, pa je postojala opasnost kolapsa izvezne trgovine. Država je ubrzo uvidela grešku, pa je maksimum optičaja srebrnih novčanica povećan na 30 miliona dinara, 23. jula 1898. godine. Austro-Ugarske granice su ponovo otvorene 1897. godine, pa je sprećen izvezni kolaps, i omogućen je polet srpske trgovine krajem 19. veka. Uključujući zajam iz 1898. godine, državni dug kod Narodne banke penje se na 15,9 miliona dinara⁷⁵. Ukazom o zajmu određeno je da Narodna banka svake godine, do isteka roka zajma, povlaći iz optičaja onaj iznos novčanica u srebru koliko dobija od države za njegovu otplatu⁷⁶.

Besparica se javlja avgusta 1900. godine, što je uticalo da Vlada ponovo zatraži zajam od Narodne banke, u iznosu od 2 miliona dinara novčanica u srebru, pod istim uslovima kao i prilikom podizanja zajma 1898. godine. Banćine mogućnosti nisu bile velike jer je zajam predstavljao novi udar na njeno kreditiranje, pa je sutrađan po donošenju Zakona o zajmu, Banka morala da obustavi eskontovanje menica i davanje zajmova na zaloge.

„Ovaj mućan odnos između države i Privilegovane narodne banke prekinut je marta 1908. godine. Zakonom o produženju privilegija Narodnoj banci utvrđeno je da se država može zaduživati kod svoje emisione ustanove samo na dva načina: prvo, eskontovanjem svojih bonova do najviše 10 miliona dinara, sa rokom otplate od tri meseca i kamatnom stopom od 2% na sumu do pet miliona dinara, a preko pet miliona dinara sa kamatom od 1,5%; drugo, privremenom razmenom državne gotovine (zlata i srebra) za jednaku kolićinu odgovarajućih novčanica, bez ikakve naknade Banci. Srpska država se, i pre prinudnih zajmova od 1898. i 1900. godine, zaduživala kod Privilegovane Narodne banke ali na drugi način i u mnogo manjim iznosima. Zaduzenje države kod njene emisione ustanove po blagajničkim zapisima, zajmovima na zalogu državnih obveznica i po ućešću Banke u stalnim državnim zajmovima u periodu 1884-1887. godina dostizalo je najviše do 8,7 miliona dinara, odnosno država nije nikada povlaćila više od četvrtine novčanica u srebru iz slobodnog novčanog optičaja. Povećanjem državnog duga na 15,9 miliona dinara 1898. godine, u slobodnom optičaju ostalo je manje od polovine ukupno dozvoljenog slobodnog kontingenta novčanica u srebru.“⁷⁷

Treba naglasiti, da je zakonom bila nametnuta obaveza da se jednom puštene novćanice u promet moraju povlaćiti u srazmeri sa vraćanjem državnog duga, što je smetalo kreditnoj aktivnosti Narodne banke. Pošto je država redovno vraćala svoj dug Narodnoj banci, Banka je takođe morala redovno da povlaći novćanice u srebru iz optičaja. Sve navedeno je uticalo na kreditiranje u jesenjoj

⁷⁴ Gnjatović D., „Stari državni dugovi“, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991, str. 82.

⁷⁵ Godišnji izveštaji Privilegovane Narodne Banke(1898) za sve godine od 1890. do 1895, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd

⁷⁶ Davanjem zajma državi Privilegovana Narodna banka je povećala optičaj novćanica u srebru za deset miliona. Da bi obezbedila podlogu za emisiju 2,5 puta više novćanica u srebru, tj. 10 miliona dinara zajma, Banka je morala da iz slobodnog optičaja povuće četiri miliona dinara novćanica u srebru i da za njih kupi srebrnjake. Povlaćenjem ove kolićine novćanica smanjena je suma novca kojom je Banka mogla da pomogne razvoj zanatstva i trgovine skoro za petinu. Pretila je opasnost da u jesenjoj sezoni dođe do kolapsa izvezne trgovine. Država je odmah uvidela grešku i 23. jula 1898. godine povećan je maksimum optičaja srebrnih novćanica na 30 miliona dinara, ne računajući državnu pozajmicu od 10 miliona dinara. (Godišnji izveštaji Privilegovane Narodne Banke(1898) za sve godine od 1890. do 1895, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd.)

⁷⁷ Gnjatović D., 1991, op. cit., str. 83.

sezoni. Tako je nastala nesrazmera između kreditnih mogućnosti Narodne banke i potrebe unutrašnjeg prometa za novcem. Već je napomenuto, da je krajem 19. veka novčana situacija u Srbiji bila takva da u prometu zlatne novčanice nisu mogle opstati, a srebrnih novčanica nije bilo dovoljno, čime je država želela da reši problem ažije. Valutno pitanje nije bilo rešeno, već je ostavljeno za neka druga vremena. „Nekada se mislilo da se valutne prilike u zemlji mogu rešiti zakonodavnim i čisto formalnim putem. Međutim, i nauka i praksa dokazale su da su valutna pitanja proizvod ekonomskog i fiskalnog stanja u kome se zemlja nalazi, i da se ona sama po sebi rešavaju i to ne zakonima nego ekonomskim blagostanjem u zemlji. Ako zemlja nema mnogo duga na strani, ako je aktivna u međunarodnom bilansu, i ako su državne finansije u dobrom stanju, valutna pitanja je lako rešiti, ali uzaman će se doneti ma kakvi zakoni o tome, ako se državni budžet stalno saldira deficitom i ako se više duguje nego što se prima, valuta će se poremetiti i neće se moći regulisati. Treba raditi na tome da se uzroci koji izazivaju i održavaju poremećenost valute uklone, pa će se i ona sama dovesti u ravnotežu.“⁷⁸

ZAKLJUČAK

Prvi državni dugovi savremene Srbije nataju krajem XIX i početak XX veka, i obuhvataju period od oko 30 godina, od rata za oslobođenje i nezavisnost do perioda prosperiteta srpske države početkom XX veka. Pre toga, Srbija kao vazalna turska provincija nije imala ni velike troškove države, ni administracije, ni velike vojne rashode, jer nije ulazila u ratove. U državi je postojala primitivna narodna privreda, u kojoj nije bilo socijalne podele rada, pa je državni život bio skroman, a državno finansiranje se sprovodilo jednostavno i lako.

Tri su glavna uzroka koja su dovela nstanka duga u Srbiji u posmatranom periodu. Prvi i najvažniji uzrok koji je Srbiju uveo u dugove bio je rat za oslobođenje i nezavisnost. Drugi uzrok zaduženja bila je obaveza Srbije po sticanju političke nezavisnosti, da sagradi železnicu (po Berlinskom ugovoru i Berlinskoj konvenciji). Treći uzrok upadanja u dugove bio je taj što je Srbija kao nezavisna država stupajući u međunarodnu zajednicu morala brzo da se preuredi u evropski uređenu državu, pa je njena državno-pravna organizacija za relativno kratko vreme dobila značajne razmere, što je bio slučaj i sa militarizmom. Sva tri uzroka delovala su u istom smeru, i delovala su u prilog finansijskog preokreta u tadašnjoj Srbiji. Sve se to ogledalo u naglom rastu budžetskih rashoda i pojave javnog duga.

Nastanak javnog duga bio je od početka vezan za Narodnu banku, odnosno njene početne oblike. I kasnije, tokom funkcionisanja i periodu stabilizacije finansija Narodna banka je bila nosioc svih poslova vezanih za monetarni sistem Nezavisne države Srbije.

U ovako posmatranom poslovnom ambijentu značajno je pratiti kontinuiranost poslovanja i ulogu revizije u otkrivanju nestandardnog ponašanja privrednih subjekata. Za ovo praćenje primenjuju se matematičko-statističke metode kako u fazi planiranja tako i u fazi sprovođenja i završetka procesa kontrole i revizije.

LITERATURA

1. Budžet državnih prihoda i rashoda za 1904. godinu (1904), Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd,
2. Dugalić, V. : Narodna banka 1884-1941 (2004), Jugoslovenski pregled, Beograd,
3. Ekonomska enciklopedija (1994)., Savremena administracija, Beograd, I tom ,
4. Gnjatović, D. – Dugalić, V. – Stojanović, B.(2003): Istorija nacionalnog novca, Sineks, Beograd,.
5. Gnjatović D. (1991): „Stari državni dugovi“ Jugoslovenski pregled, Beograd,.
6. Godišnji izveštaji Privilegovane Narodne Banke(1898) za sve godine od 1890. do 1895, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd,
7. Jovanović, V. (1906): Era stranih zajmova, Beograd,.
8. Jovanović S. (1931): „Vlada Aleksandra Obrenovića“, knjiga II, Geca Kon, Beograd,
9. Nedeljković M.: „Istorija srpskih državnih dugova“, Štamparija „Štampe“ Steve M. Ivkovića, Beograd, 1909 str. 235
10. Ninčić, M. (1902): Srbija pred trgovinskim ugovorima, Beograd,.
11. Plavšić, D (1930):.: Država i Narodna banka, Tisak jugoslovenske štampe, Zagreb,.
12. Privilegovana Narodna banka Kraljevine Srbije 1884-1909, (1909) Štamparija „Davidović“, Beograd,.
13. Spomenopis Privilegovane Narodne banke Kraljevine Srbije 1884-1908
14. Vučo, N. (1959): Ekonomska istorija, Naučna knjiga, Beograd,.
15. Vučo, N. (1955): Privredna istorija Srbije do I svetskog rata, Naučna knjiga, Beograd,.

⁷⁸ Spomenopis Privilegovane Narodne banke Kraljevine Srbije 1884-1908, str. 100.

Abstract

Period characterized by the appearance of public debt in Serbia today is tied to the end of the nineteenth and early twentieth century, where the struggle for independence caused an increase in Serbia's external debt. It is believed that government borrowing from the National Bank as old as the institution of the National Bank. In fact, even before the opening of the counters themselves the National Bank of Serbia made the national debt by approving a loan of 304,216 dinars in gold, on a backing of state vouchers. This is done first business transactions of the Bank, which was made prior to the start of regular operations.

Key words: loan, debt, National Bank.

⁷⁹ Milisav Terzić, Ph.D., Accounting centre, Gardijska no. 7, Belgrade, Serbia